

Лекція

Особливості розвитку та діагностики пам'яті у дітей

Мета: дати поняття студентам про розвиток пам'яті у дітей. Забезпечити засвоєння методів діагностики пам'яті дітей. Розвивати аналітичне та логічне мислення, понятійний апарат здобувачів фахової передвищої освіти з навчальної дисципліни. Виховувати професійну культуру студентів: бажання використовувати психологічні знання у професійній діяльності педагога.

Мотивація мети: знайомство з розвитком пам'яті дітей сприяє формуванню розуміння студентами її значення для використання в педагогічній практиці.

План

1. Пам'ять як процес, здібність і властивість особистості.
2. Пам'ять немовляти.
3. Розвиток пам'яті в ранньому дитинстві.
4. Види пам'яті у дошкільному віці.
5. Виникнення елементів довільності пам'яті.
6. Розвиток видів пам'яті молодшого школяра.
7. Психолого-педагогічні умови розвитку пам'яті дітей.
8. Методи діагностики пам'яті дітей.

Література:

1. Вікова психологія і психодіагностика : підручник / Л. Г. Терещка. Київ : Слово, 2016. 608 с.
2. Галян І.М. Психодіагностика: навч. посіб. / І.М. Галян. – К.: Академвидав, 2011. – 464 с.
3. Грінцова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
4. Методи діагностики психічного розвитку дітей / І. М. Гоян, А. А. Палій // За ред. А.А. Палія. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 652 с.
5. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу [текст] : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 296 с.

Ключові слова: пам'ять, процеси пам'яті у дітей.

Засоби навчання: презентація, Moodle, Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;

- скласти психологічний словник з ключових слів теми;
- підготувати методики для діагностики пам'яті дітей та прикріпити в Moodle.

1. Пам'ять як процес, функція, здібність і властивість особистості

Пам'ять як один з рівнів відображення оточуючої дійсності являє собою сукупність процесів, які сприяють організації і збереженню минулого досвіду.

Вже у новонародженого пам'ять виступає у своїй елементарній формі – фіксування і подальше визначення життєво важливих для дитини впливів.

Запам'ятовування, збереження, відтворення і забування індивідом його досвіду називають пам'яттю.

Пам'ять – це здатність живої системи фіксувати факт взаємодії з середовищем (зовнішнім чи внутрішнім), зберігати результат цієї взаємодії у формі досвіду і використовувати його в поведінці (В.М. Дружинін, 2002). Жодна дія не можлива поза процесом пам'яті, без неї людина залишалася б, за словами І.М. Сеченова (1829–1905), «завжди у стані новонародженого». Єдність і цілісність особистості забезпечується пам'яттю. Людина усвідомлює наступність кожного моменту її життя, його зв'язок з попередніми і наступними.

У більшості існуючих традиційних визначень пам'яті розглядається з погляду зазначених вище позицій.

- пам'ять – психічний процес, в якому виділяють мнемічні операції, етапи запам'ятовування, перехідні процеси пам'яті і описують пам'ять процесами запам'ятовування, відтворення, впізнавання, збереження та забування;
- пам'ять – психічна функція запам'ятовування, збереження і відтворення інформації. Фіксується й аналізується результативна сторона: обсяг запам'ятовування і відтворення, швидкість запам'ятовування і т. д.;
- пам'ять – властивість особистості, яка пов'язана з організацією систем діяльності у часових відносинах – співвідношенням плану актуалізованих дій з попереднім і майбутнім;
- пам'ять – багаторівнева система зберігання (сенсорний регістр, короткочасне зберігання і довгострокове зберігання), що розвивається.

2. Пам'ять немовляти

У процесі розвитку психіки людини вроджені біологічні форми пам'яті (мимовільне запам'ятовування) перетворюються на мнемічну діяльність, основу якої становлять складні за структурою процеси, керовані мнемічною метою (довільне запам'ятовування).

Пам'ять на початковому етапі свого онтогенетичного розвитку відзначається синкретизмом (злиттям) із іншими психічними явищами, насамперед із відчуттями, сприйняттями, емоціями. Внаслідок цього зміст пам'яті дитини визначається картинами оточуючого її життя, способом його організації дорослим.

Правильний режим дня привчає дитину до повторюваних моментів її життя, закладає найбільш стійкі елементи культури особистості, походження яких пояснюють «всмоктуванням з молоком матері».

Одразу після народження розпочинається накопичення особистого досвіду дитини. **Перші прояви пам'яті свідчать про її образний характер, тісний зв'язок з відчуттями.**

Поведінка дитини набуває ознак повторюваності при систематичній дії на неї певного подразника.

Так, вже на першому місяці малюк розпочинає плакати при вигляді рушника, бо з цим предметом у нього пов'язані неприємні відчуття під час купання. Приблизно у 3 місяці умалюка виникають мнемічні образи предмета і формується **дія впізнавання – перший акт пам'яті в онтогенезі.** Впізнавання одночасно представляє такі види образної пам'яті, як зорова, слухова, рухова.

Найкраще дитина запам'ятовує подразники, включені у спілкування з дорослим та догляд за нею: впізнає обличчя і голос матері; потрапляючи у звичну для свого годування позу «під грудьми» у матері, дитина робить смоктальні рухи.

Особливо активно розвивається **рухова пам'ять**, коли дитина краще оволодіває своїми рухами – **з 6-ти місяців**. На основі рухової пам'яті вона навчається повзати, захоплювати та втримувати предмети, ходити. Поступово розширюється коло об'єктів, які дитина впізнає.

У 3–4 місяці дитина впізнає предмети, пов'язані з годуванням, у 5 місяців розрізняє людей за голосом, у 6 місяців виділяє улюблену іграшку.

З розумінням дитиною перших слів дорослого, з розвитком сприймання пов'язані перші прояви **керування пам'яттю за допомогою слова у другому півріччі життя.**

Виявляється пам'ять на слова (зародження словесно-логічної пам'яті): малюк починає пов'язувати предмет із його назвою, подає предмети за словесною вимогою дорослого. Так, дитина шукає поглядом, повертаючи свій корпус та голівку, предмет, про який дорослий запитує «Де...?». Із поєднанням пам'яті та мовлення пов'язана здатність дитини виконувати перші

прохання, нескладні інструкції дорослого наприкінці першого року життя. При виконанні певного прохання дитина виконує знайомі їй за попереднім досвідом дії, назви та спосіб виконання яких закріпилися в її пам'яті: дає м'ячик, встає, сідає, стоїть, іде.

Зростає тривалість збереження образів пам'яті. У третій чверті першого року життя немовля здатне впізнати знайому людину після 2–3 тижнів її відсутності.

Емоційна пам'ять яскравіше виявляється з 6 місяців, при накопиченні особистого емоційного досвіду. Предмети, які у минулому викликали в дитини емоції певної модальності, викликають у дитини аналогічні переживання. Так, малюк впізнає приємну мелодію, з першими її звуками радіє, сміється, «танцює».

Водночас впізнавання предметів ще дуже недосконале, спирається на найбільш виразні зовнішні ознаки, що, як правило, відзначаються варіативністю: чашка може бути білою і синьою, великою й маленькою; няня у халаті або у сукні, з різною зачіскою, у різних головних уборах. Так, хлопчик не впізнав тата у зимовій шапці, яку бачив уперше.

Особливостями розвитку пам'яті в немовлячому віці є:

- пам'ять на початковому етапі свого онтогенетичного розвитку відзначається синкретизмом;
- низька узагальненість запам'ятовування і нетривале збереження;
- панує мимовільне запам'ятовування та відтворення на рівні впізнавання;
- розвиток пам'яті починається з різних видів образної (зорова, слухова, рухова, емоційна пам'ять);
- на основі розвитку мовлення до кінця року складаються передумови для розвитку словесної пам'яті.

3. Розвиток пам'яті в ранньому дитинстві

Пам'ять у ранньому віці відзначається стрімким розширенням досвіду. Невипадково письменник Лев Толстой зауважував, що весь досвід людини складається з двох однакових частин: той, який вона накопичила до трьох років, та той, що поповнювався протягом решти життя.

Пам'ять дитини раннього віку все ще залежить від можливостей її сприймання. Оволодіння предметною діяльністю у ранньому віці призводить до стрімкого стрибка в розвитку сприймання, а саме у можливостях дитини до виділення ознак в об'єктах.

Зростає і рухова самостійність дитини, що дозволяє значно розширити її контакти з оточуючим. Дитина розрізняє низку властивостей предметів, особливо добре ті з них, які часто виступають умовами виконання предметних дій: форму, розмір, просторові співвідношення. Гірше – колір.

Успіхи у розвитку сприймання позитивно позначаються на розвиткові пам'яті. У впізнаванні вона орієнтується, насамперед, на знайомі їй властивості предметів, а не на їх оточення, тому впізнавання стає позаситуативним, більш узагальненим. Зміна деяких зовнішніх ознак об'єктів не вводить більше дитину в оману: вона впізнає маму і у сукні, і у шубі.

Важливим етапом у розвитку пам'яті є її диференціація та інтеграція серед психічних процесів. Одразу після року пам'ять дитини поступово відокремлюється від процесу сприйняття. Замість впізнавання (тобто відтворення при повторному сприйманні) виникає власне відтворення з опорою на образ об'єкту за його відсутності.

Чимдалі більше зростає тривалість збереження образів пам'яті: у 2 роки дитина впізнає знайоме обличчя після перерви у 1,5–2 місяців, а з 2-х років – об'єкти, сприйняті рік тому. Запам'ятовування за змістом включає не тільки образи об'єктів, осіб, але й елементарні способи поведінки та дій. Дитина засвоює, що можна, а що заборонено, як слід збиратись на прогулянку, вітатись з іншими дітьми, звертатись до старших тощо. На основі розвитку мовлення стає можливою тісніша інтеграція цього процесу із пам'яттю. У результаті інтенсивно розвивається словесна пам'ять. Починає діяти принцип смислової організації пам'яті, коли краще запам'ятовується те, що добре зрозуміле людині. Дитина не тільки краще розуміє слова дорослого, але й прагне до цього. На основі словесної пам'яті та процесу розуміння мовлення різко зростає її лексичний запас. Перехід до активного мовлення зумовлений запам'ятовуванням слів, які дитина може доречно відтворювати для побудови висловлень.

Особливостями пам'яті в ранньому дитинстві є:

- розвиток пам'яті зумовлений зростанням можливостей сприймання і рухової самостійності дитини, що виникають у предметній діяльності;
- пам'ять відокремлюється від сприймання; з'являється власне відтворення;
- зростає обсяг і тривалість збереження змісту пам'яті;
- змістом пам'яті виступають об'єкти, особи, способи поведінки та дій;
- відбувається інтеграція пам'яті із мовленням дитини, що зумовлює бурхливий розвиток словесної пам'яті.

4. Розвиток видів пам'яті у дошкільному віці

Стрімке накопичення досвіду дитини до 3-х років ставить перед наступним етапом розвитку пам'яті головну завдання – впорядкування, систематизація запам'ятованого матеріалу.

Упродовж дошкільного віку образна пам'ять залишається провідною та досягає свого розквіту.

Дитина активно знайомиться з оточуючим світом, отримує значний обсяг вражень, інформації, які вимагають свого узагальнення, групування. Тут на допомогу приходять мислення, яке чимдалі більше включається у мнемічні процеси.

Про співвідношення пам'яті і мислення Л.С. Виготський зауважив: якщо для дошкільника подумати означає пригадати, то для молодшого школяра пригадати означає подумати. **Таким чином, у дошкільному віці пам'ять за своїми показниками випереджує мислення.**

Недоліки сприйняття дошкільника також виявляються в результаті його недостатнього осмислення: дитина, передусім, вирізняє ті ознаки предмета, які «впадають у вічі», тобто привертають мимовільну увагу, не помічаючи інших, не так зовні виразних, але суттєвих, виділення яких пов'язане із мисленням, а не увагою.

Відсутність єдиної смислової основи досвіду дошкільника приводить до фрагментарності, неузгодженості, розірваності окремих образів. Він прагне пізнати весь світ, а узагальненою схемою для цього не володіє. Запам'ятовування відбувається швидко, але хаотично, без певного порядку в нагромадженні образів. Так і відтворення – відбувається швидко, але безсистемно.

Якщо дошкільника просять описати за пам'яттю пса, то він безсистемно згадує: у пса є хвіст, він бігає, їсть хліб, у нього чотири лапи... Розвиток мислення приводить до того, що з'являються найпростіші форми узагальнення, а це, у свою чергу, забезпечує систематизацію уявлень.

Упродовж дошкільного віку спостерігається посилення зв'язків між пам'яттю і мисленням, які зумовлюють інтелектуалізацію пам'яті, що полягає у наступному (за Г.О. Люблінською):

- збільшується обсяг уявлень пам'яті, посилюються зв'язки між окремими образами;
- завдяки опануванню способами спостереження схематичні, злиті та розпливчасті уявлення предмета стають більш чіткими, диференційованими, осмисленими, набуваючи більш узагальненого характеру;

- збільшується динамічність уявлень, що використовується старшими дошкільниками в різній діяльності;
- уявлення стають зв'язними й системними, об'єднуються у цілісні картини певної ситуації;
- стаючи осмисленими, уявлення дедалі більше підлягають керуванню та внутрішній переробці, відтворюються дошкільником відповідно до конкретного завдання.

Засвоєння широкого спектра моторних та сенсомоторних навичок дошкільником не тільки стає можливим на основі рухової пам'яті, але водночас і сприяє її розвитку.

В результаті рухова пам'ять інтенсивно розвивається, зростає її обсяг, що включає ланцюжок пов'язаних і послідовних дій. Стає можливим розпочати навчання дитини гри на музичних інструментах, танців, видів спорту.

Завдяки засвоєнню сенсомоторних стереотипів дитина стає фактично самостійною у побутових процесах, дотримується культурно-гігієнічних вимог. Здатність виконувати рухи за зразком дорослого вдосконалюється: дитина може повторити досить складні поєднання рухів, контролює себе при відсутності зразка на основі уявлень про схему руху. Свого розквіту досягають рухливі ігри, що передбачають не тільки запам'ятовування рухів, але й правил гри. Виникають сприятливі умови для засвоєння трудових навичок, навичок володіння знаряддями праці (лопаткою, відерцем, голкою, ножицями). Дитина навчається виконувати досить складні трудові операції, що розвивають мілку моторику руки та готують її до оволодіння письмом (ліплення, шиття, вишивання, в'язання).

Словесна пам'ять дошкільника досягає значних успіхів, знаходить свою реалізацію в описовому та пояснювальному мовленні. Дитина напам'ять проговорює доступні для її розуміння вірші, скоромовки, приказки, загадки. На розвиток словесної пам'яті позитивно впливає процес слухання та переказу творів художньої літератури, спілкування з дорослими та однолітками. Виникає ще один **вид пам'яті – особистісна**, яка виявляється у новому виді відтворення – спогадах про події з життя дитини, її успіхи в діяльності, взаємостосунки з дорослими й однолітками.

Дошкільник найдовше запам'ятовує ті події та моменти свого життя, що викликали глибокий емоційний відгук: подарунок улюбленої іграшки, появу меншої дитини в сім'ї, хвороба бабусі.

Особливостями розвитку видів пам'яті у дошкільному віці є:

- серед видів пам'яті провідною залишається образна;

- зміцнюється зв'язок образної пам'яті із мисленням, що дозволяє систематизувати та узагальнити зміст пам'яті;
- значний розвиток рухової пам'яті стає основою для засвоєння складних сенсомоторних навичок трудової, ігрової, музичної, спортивної діяльності;
- розвиток словесної пам'яті відбувається у процесі слухання творів художньої літератури та різного виду відтворення її змісту;
- виникає особистісна пам'ять – спогади.

6. Виникнення елементів довільності пам'яті

Розвиток пам'яті дошкільника відбувається у напрямку зростання її довільності, керованості. Наприкінці дошкільного віку в дитини все ще переважає мимовільна пам'ять.

Умовою її покращення виступають характеристики запам'ятовуваного матеріалу. Найкраще запам'ятовується дитиною емоційно насичений, ритмічно побудований, незвичний, контрастний, динамічний матеріал, при сприйманні якого активізується мимовільна увага. Дитина може запам'ятати на все життя свою улюблену іграшку, ляльку, капелюшок.

Поряд з пануванням мимовільної пам'яті у її розвитку настає принциповий момент – під кінець молодшого дошкільного віку в дитини виникають елементи довільності.

Довільна пам'ять, по-перше, підпорядкована спеціальній мнемічній меті – запам'ятати, а по-друге, є регульованою. Виникнення довільної пам'яті відбувається у грі, а психологічними умовами її є формування самосвідомості дитини, її цілеспрямованості, самостійності, організованості, засвоєння навичок саморегуляції на основі словесних самоінструкцій.

Розвиток здатності до постановки мнемічної мети. У мимовільній пам'яті запам'ятовування матеріалу відбувається як незапланований результат виконання якої-небудь діяльності: запам'ятав напам'ять вірш, бо дорослий часто читав його. Перші мнемонічні завдання ставить дорослий, коли просить дитину пригадати назву певного предмета, скоромовку, віршик; переказати почуту казку. Отримуючи схвалення, дитина радіє, поступово сама ставить перед собою завдання запам'ятати щось, щоб потім пригадати і викликати схвалення дорослого. Виконуючи такі завдання, дитина засвоює найпростіші мнемонічні прийоми та засоби (повторення, переказ). Під впливом вказівок дорослого дитина виправляє помилки у тому, що пригадала, в неї виникає прагнення пригадати правильно.

Вперше здатність виправляти помилки при відтворенні матеріалу проявляється у чотири роки. Згодом виникає прагнення цих помилок не

припускатись, а для цього дитина налаштовується запам'ятати правильно і точно, тобто вона починає розуміти зв'язок між моментами запам'ятовування та відтворення.

Завдяки поширенню механізмів регуляції пам'яті на всі її процеси, особливо на момент запам'ятовування та відтворення, відбувається різке зниження неточностей при пригадуванні.

Зростає глибина контролю за пригадуванням: у чотири роки дитина відстежує правильність послідовності основних складових частин матеріалу, а у старшого дошкільника контроль поширюється і на зміст у межах цих частин.

Інтелектуалізація пам'яті, зростання її осмисленості робить можливим за умови відповідної педагогічної роботи засвоєння дитиною смислових прийомів запам'ятовування: порівняння нового з відомим, різних частин матеріалу між собою; групування, класифікація.

Особливостями розвитку елементів довільності пам'яті в дошкільному віці є:

– поряд з переважанням мимовільної пам'яті з 4 років з'являються елементи довільної пам'яті;

– елементи довільності пам'яті проявляються як здатність дитини до постановки мнемонічних завдань та до самоконтролю під час запам'ятовування і пригадування;

– за умови відповідної педагогічної роботи дитина до кінця дошкільного віку оволодіває смисловими прийомами запам'ятовування.

7. Розвиток видів пам'яті молодшого школяра

Зростання міцності й обсягу пам'яті

У навчальній діяльності дитина повинна вміти керувати своєю пам'яттю: запам'ятовувати способи дії з метром і лінійкою, з розрізними літерами, цифрами і знаками, заучувати нові терміни, правила, закони. Навчаючись у школі, діти мають запам'ятовувати і пригадувати іноді не дуже цікавий, складний і великий за обсягом навчальний матеріал.

Дитині доводиться запам'ятовувати багато узагальнюючих назв: рівнина, рослина, клімат, додаток, різниця, рівність, голосний звук, розділовий м'який знак, звук і літера, іменник тощо. Специфіка змісту і нові вимоги до процесів пам'яті істотно впливають на ці процеси. Збільшується обсяг, або «потужність», пам'яті. Учні IV класу запам'ятовують у 2-3 рази більше слів, ніж учні I класу.

Дослідження показують, що є певні, але дуже варіативні відношення між повнотою, швидкістю і міцністю запам'ятовування та їх зміною на різних вікових ступенях розвитку дітей.

Ще П.П. Блонський вважав, що пам'ять у дітей розвивається нерівномірно: словесна пам'ять у дитини починає функціонувати після 2 років і досягає найбільшого розквіту в 7–8-річному віці. У підлітка вона слабне, а потім знову підсилюється. Вивчення міцності і швидкості запам'ятовування школярами різного змісту показало, що в цілому за цими показниками пам'ять школярів поліпшується з віком. Проте, за даними Е. Меймана, здатність до заучування з віком зростає, а міцність запам'ятовування з роками спадає. За даними С.Г. Бархатової, міцність запам'ятовування зростає особливо значно в період від 7–8 до 10–11 років, а після цього процес сповільнюється. Але в цей період зростає число випадків, коли діти застосовують спеціальні прийоми запам'ятовування.

Якщо в другокласників виявлено високу кореляцію між швидкістю і міцністю запам'ятовування матеріалу, то далі ступінь збігу цих якісних особливостей пам'яті знижується.

У молодших школярів продуктивність пам'яті залежить:

- а) від змісту запам'ятовуваного матеріалу;
- б) від характеру діяльності і
- в) від ступеня опанування раціональними способами і прийомами заучування та відтворення матеріалу.

У цьому віці істотні якісні зміни відбиваються в тому, що і як зберігає пам'ять. Дошкільники насамперед запам'ятовують матеріал, який дають їм конкретно, наочно, у формі реальних предметів (або їх зображень). Хоч таке саме значення наочність зберігає і в роботі учнів I–IV класів, однак переважання в навчальному матеріалі словесного змісту починає швидко розвивати в них уміння запам'ятовувати словесний, часто абстрактний матеріал. Наприклад, якщо дев'ятирічні діти з наданих їм 12 предметів запам'ятовують у середньому 6,4, то з такої кількості слів абстрактного значення вони утримують у пам'яті лише 4,2 слова.

До кінця початкового навчання, тобто в одинадцятирічному віці, діти запам'ятовують в середньому 8,6 предмета і 5,1 слова абстрактного значення. При цьому віковій відмінності виступають сильніше в процесі відтворення, ніж узнання (А.О. Смирнов).

Переважання запам'ятовування наочного матеріалу зберігається протягом усього періоду початкового навчання. Лише в середніх класах помітно

підвищується продуктивність запам'ятовування слів, що мають абстрактне значення. Це – наслідок загального розвитку в дітей абстрактного мислення. Воно формується в процесі засвоєння учнями II–IV класів теоретичних знань, зокрема граматичних, математичних, природознавчих понять.

При цьому навіть в учнів IV класу продуктивність запам'ятовування зростає при наявності деяких наочно даних опор (Г.С. Костюк, А.О. Смирнов). Вивчаючи питання про значення різного за змістом матеріалу для продуктивності його запам'ятовування, В.І. Самохвалова показала, що значний стрибок спостерігається в період від 8 до 12 років при запам'ятовуванні матеріалу будь-якого змісту.

Найбільш різко зростає можливість запам'ятовування словесного матеріалу (в тому числі і беззмістовних складів) внаслідок застосування спеціальних мнемонічних прийомів. Найменш різко зростає продуктивність пам'яті при запам'ятовуванні конкретних предметів і їх зображень.

З віком при запам'ятовуванні дедалі більшу роль починають відігравати словесні опори, хоч і тут співвідношення сигнальних систем є варіативними. Вони зумовлені індивідуальними відмінностями дітей.

Значні зміни відбуваються і в розвитку уявлення молодших школярів. Щоб засвоювати навчальний матеріал, в учнів повинно постійно діяти уявлення. Вивчення географії та історії, розв'язування задач найрізноманітнішого конкретного змісту, переконструювання складних слів, речень або геометричних фігур, робота з природознавства і праці – усе це немислиме без створення образів, їх нових комбінацій. Особливо велике значення для розвитку уявлення має література. Вона поступово відриває дитину від одиничних конкретних образів, якими звичайно оперують дошкільники і учні I–II класів. Художня книга сприяє створенню в дошкільників узагальнених змістових образів і вчить оперувати ними.

Змістова пам'ять

Змістова пам'ять школярів має величезні переваги порівняно з механічною і виявляється в особливостях відтворення засвоєного матеріалу (А. Біне, Е. Мейман, О.П. Нечаєв, О.М. Леонт'єв, М.Н. Шардаков, А.О. Смирнов, В.П. Зінченко та ін.).

Ці особливості зводяться до наступних:

1. Діти замінюють малознайомі важкі слова або поняття більш звичними: замість «будова» кажуть «будинок», замість «огорожа» – «тин» тощо.
2. Пропускають деякі деталі, подробиці, передають основи є.

3. Можуть змінити порядок викладу, послідовність окремих епізодів або описів, не порушуючи логіки викладеного змісту.

4. Передаючи сприйнятий зміст, доповнюють його від себе рядом подробиць і такими деталями, які прикрашають відтворювану подію або улюблений образ героя.

5. Можуть узагальнено викладати факти, подробиці, характеристики, доповнюючи сприйняте власними міркуваннями, висновками, оцінками.

Змістове запам'ятовування різко поліпшує процес пам'яті: обсяг запам'ятовуваного матеріалу зростає в 5-8 і 10 раз.

Час збереження, або латентний період, подовжується, тобто міцність пам'яті підвищується. Значно підвищується точність і повнота відтворення. Матеріал, який діти запам'ятали осмислено, звичайно майже не «вивітрюється», наприклад за час літніх канікул.

Змістова обробка сприйнятого матеріалу істотно змінює й хід процесу забування. Якщо матеріал заучений, але не осмислений, він дуже швидко забувається, і до кінця латентного періоду учень зберігає в пам'яті лише безладні клапти сприйнятого тексту, події. Але якщо зміст зрозумілий, якщо учень розуміє істотні моменти і головні зв'язки, які становлять зміст сприйнятого, його логічну основу, процес забування має зовсім інший характер. Матеріал забувається значно повільніше, а збережена частина сприйнятого змісту є його «згустком». **Забуваються подробиці, дрібні деталі. А головне зберігається надовго.**

Першокласники ще часто запам'ятовують сприйнятий текст дослівно. Це буває тоді, коли вони або не зрозуміли матеріалу, або навмисно намагаються передати прочитане якомога точніше. Не знаючи, в яких випадках можна передавати не весь текст, а лише його частину, де точно йти за текстом, а де передавати його своїми словами, не вміючи вибирати з нього головне і передавати те саме, але іншими, своїми словами, учні молодших класів ще часто заучують прочитане оповідання або пояснення вчителя дослівно. Вони запам'ятовують його напам'ять.

Перехід до змістового запам'ятовування здійснюється в процесі загального розумового розвитку школяра. Цьому значною мірою сприяють такі види його навчальної роботи, як виклад, письмові твори за малюнком, ілюстрації до прочитаного оповідання або вірша, робота над планом літературного твору. Чим старші діти, тим дедалі більшу роль в їх пам'яті починають відігравати змістові зв'язки, тим більше і повніше функція пам'яті включає в себе процеси мислення і уявлення і тим менш продуктивним буде

дослівне запам'ятовування. Тому для навчальної роботи учнів I–IV класів особливо істотна роль словесних змістових опор.

Довільна й мимовільна пам'ять

Навчальна діяльність істотно змінює процес розвитку довільної пам'яті. Вона набуває дедалі більшої сили і більших можливостей. Характерно, що в міру того, як дитина звикає до шкільного життя, зростає й значення навчального мотиву в запам'ятовуванні. Найбільш значущий для дошкільників мотив – ігровий – поступово втрачає провідне значення.

На запам'ятовування дітей-дошкільників помітно впливає і установка. Залежно від того, на що орієнтована дитина, змінюється продуктивність її пам'яті. Створюючи в учнів установку на тривалість збереження, на передавання матеріалу своїми словами (або дослівно), на необхідність відтворювати його послідовно, дорослий спостерігає помітне поліпшення пам'яті учнів. Однак формування довільної пам'яті зовсім не є витісненням або подавленням мимовільного виду запам'ятовування.

Дослідження В.П. Зінченка і А.О. Смирнова та ін. показують, що мимовільне запам'ятовування продовжує відігравати істотну роль у набуванні досвіду навіть у дорослої людини, особливо в умовах її активної діяльності. У 7–10-річних дітей мимовільне запам'ятовування високопродуктивне, коли запам'ятовуваний матеріал стає змістом їх активної діяльності, хоч ця діяльність і не має спеціальної мнемонічної спрямованості. Поставивши перед молодшими школярами завдання запам'ятати демонстровані малюнки, П.І. Зінченко показав, що діти добре відтворили їх зміст, але зовсім не могли пригадати, які числа були написані на кожному з них. Змінивши задачу, дослідник дістав протилежний результат. Діти могли досить успішно скласти ряд з чисел, але запам'ятати лише незначну кількість предметів, зображених на малюнках.

У тих умовах, коли учнів навчали способів кращого запам'ятовування, продуктивність пам'яті підвищилася: від 7 до 7,4% у дошкільників; від 10 до 18% у школярів; від 11,5 до 14% у дорослих. Узагальнюючи дослідження з проблеми пам'яті, А.О. Смирнов зазначає, що мимовільне запам'ятовування, яке здійснюється в активній розумовій діяльності дітей, продуктивніше, ніж довільне запам'ятовування, що відбувається в звичайних умовах і не має мнемонічної спрямованості. Якщо учень (і дорослий) не вміє користуватися раціональними прийомами запам'ятовування, продуктивність пам'яті значно знижується.

Навчання способів заучування

Розвитку довільної пам'яті величезною мірою сприяє навчання дітей раціональних способів і прийомів заучування. Молодші школярі взагалі не знають, що можна і треба вчитися запам'ятовувати те, що вони чують або читають. Мнемонічна діяльність як така їм ще невідома. Тим часом, не знаючи способів заучування, школярі навіть старших класів витрачають часто багато часу на беззмістовне повторювання матеріалу і досягають дуже низьких результатів у його запам'ятовуванні.

Серед способів раціонального заучування одним з провідних є складання програми роботи над тим чи іншим змістом. Дослідження з проблеми програмованого навчання показали, що ефективність запам'ятовування і вміння успішно використовувати завчений матеріал набагато підвищується, коли людина діє відповідно до відомої схеми, яка є опорою для засвоєння і використання змісту, що сприймається (Дж. Брунер, Н.Ф. Талізін).

М.О. Бантова розробила програму, яка допомагає учням опанувати способи розв'язування арифметичної задачі: 1. Прочитай задачу. 2. Запиши задачу коротко. 3. Дай відповідь на запитання, що показує кожне число. Назви головне запитання задачі. 4. Уяви собі те, про що йдеться в задачі (якщо треба, зроби креслення), і розкажи, що ти уявив. 5. Подумай, що можна сказати про число, яке ти дістанеш у відповіді: більше воно буде чи менше за яке-небудь з чисел, наведених у задачі? 6. Розкажи собі план розв'язування. 7. Виконай розв'язування. 8. Подумай, чи не можна розв'язати задачу іншим способом; якщо можна, то розв'яжи. 9. Перевір розв'язок і запиши відповідь. 10. Постав собі цікаві запитання і дай відповідь на них.

Працюючи за цією схемою, учні запам'ятовують етапи всього процесу роботи над будь-якою задачею.

Є й більш загальні прийоми раціонального засвоєння заучуваного матеріалу. Це, зокрема:

1. Розуміння тексту, формули, картини, креслення, які треба запам'ятати.
2. Ясність мети і зв'язку заучуваного матеріалу з попереднім, вже відомим змістом, а де можливо, – з практичним його використанням.
3. Змістова активна обробка матеріалу самими учнями: складання плану тексту, виділення основної думки, об'єднання даних у категорії і групи, вибір заголовку або назви групи, встановлення різноманітних змістових, а іноді й зовнішніх зв'язків між частинами запам'ятовуваного змісту.
4. Раціональне використання наочності: картин, малюнків, схем, креслень і образів, створених на основі їх словесного замальовування.
5. Раціональна організація повторень:

а) розподіл повторень у часі (наприклад, першого дня – 5-6 разів, другого дня – 4, третього – ще 2-3);

б) зміна способів повторення (індивідуально кожним учнем, «ланцюжком», хором, як інсценівки, слухання вчителя тощо);

в) поєднання повторень усього матеріалу із заучуванням його за змістовими частинами.

6. Введення самоконтролю для виявлення тієї частини матеріалу, яку ще не вдалося Добре запам'ятати.

7. Застосування вивченого матеріалу в розв'язуванні задач різних видів, у виконанні різних вправ, у різноманітних видах діяльності дітей.

8. Максимальна активізація зусиль як окремих учнів, так і цілих груп (зірочок, класів) за допомогою введення різних видів спонукання (змагань, Олімпіад) з дальшим підсумовуванням здобутих результатів.

Отже:

1. Пам'ять дитини відзначається великою пластичністю, що створює сприятливі умови для швидкого пасивного запам'ятовування матеріалу і його легкого забування. З розвитком дитини пам'ять набуває вибіркового характеру: дитина краще і на більший строк запам'ятовує те, що їй цікаво, і використовує цей матеріал у своїй діяльності.

2. Розвиток дитини виявляється в тому, що:

а) збільшується обсяг того, що запам'ятовується;

б) зростає повнота, системність і точність відтворюваного матеріалу;

в) подовжується прихований (латентний) період;

г) запам'ятовування дедалі частіше спирається на змістові зв'язки, що забезпечує учневі можливість вільно оперувати набутими знаннями в різних умовах, великий обсяг запам'ятовування і тривалість збереження;

д) пам'ять набуває довільного характеру;

є) діти засвоюють раціональні способи заучування; є) пам'ять звільняється з полону сприймання, пізнавання втрачає своє виняткове значення, дедалі більшу роль починає відігравати вільне відтворення старшими дітьми збереженого матеріалу.

3. Змістом пам'яті дитини є образи раніше сприйнятих предметів, виконаних рухів і дій) пережитих почуттів. Починаючи з другого року життя, дитина пам'ятає слова, потім цілі ланцюги слів. Пізніше змістом пам'яті стають не тільки слова, а й думки. Різноманітність і гнучкість знань, що становлять

багатство пам'яті дитини і дорослого, забезпечують можливості широкого і різноманітного їх використання в творчій діяльності.

4. Розвиток пам'яті дитини підвищує можливості розвитку її уявлення. Угаданий наперед результат власної дії є початком розвитку уяви. Формуючись на основі наслідування і власної активності дитини, уява із відтвореної, фрагментарної і дифузної (в дошкіль-ників) стає дедалі більш творчою, логічною і багатшою.

У процесі розвитку діяльність мимовільної уяви, яка виступає в молодших дошкільників насамперед в іграх і практичних діях звільняється від цих опор. Старші дошкільники доволі оперують словесно оформленими образами, які набувають дедалі більш узагальненого і зв'язного характеру. Для збереження змістового образу особливе значення має слово, яким його названо. Розвиток рухливості знань – результат і умова вправляння учнів у творчому оперуванні ними.

5. У процесі загального розвитку дитини діяльність пам'яті стає дедалі більш керованою. Розвивається довольна пам'ять. Це забезпечують можливості самостійної різноманітної діяльності дитини, що розширюються, і дедалі більш активне її включення в різні види спілкування з дорослими й однолітками. Мимовільне запам'ятовування зберігає своє значення. Залежно від різних мотивів цей вид пам'яті в школяра буває іноді більш продуктивний, ніж пам'ять вольова.

6. Діяльність пам'яті і уяви змінюється також залежно від тих мотивів, які спонукають дитину до зусилля: запам'ятовування і пригадування сприйнятого матеріалу, до створення нового малюнка, твору або побудови. З суто ігрового мотив перетворюється в навчальний. Наслідувальна і мимовільна діяльність перетворюється в творчу, якою дитина навчається керувати, підпорядковуючи її прийнятій задачі.

8. Психолого-педагогічні умови розвитку пам'яті дітей

Мимовільне запам'ятовування забезпечується включенням матеріалу в предметну і пізнавальну діяльність.

Немовлячий вік.

Вроджену здатність дитини до запам'ятовування необхідно розвивати у процесі безпосередньо-емоційного спілкування дорослого і малюка. Приблизно з 6-ти місяців спілкування повинно будуватися на основі маніпулювання дитини з предметами, яке створює сприятливі умови для збагачення чуттєвого досвіду дитини. Спираючись на зацікавленість малюка оточуючими предметами, діями дорослого з ними у ході побутових процесів по догляду за дитиною, необхідно знайомити малюка зі всіма

використовуваними предметами шляхом чіткого проговорювання їх назв, показу способу їх застосування. Дорослий коментує свої дії з предметами, їх по-слідовність: «Що нам потрібно для купання? Візьмемо наш рушничок. Він такий пухнастий! А де наше мило? Перевіримо температуру води. Ось градусник. І т. д.» При цьому дорослий висловлює своє позитивне ставлення до виконуваних дій, до предметів. Мовлення його чітке, тон лагідний, не голосний, будується у формі діалогу. Дорослий демонструє відкритість, готовність прийняти допомогу дитини, підтримати її прагнення до спільної дії. Діючи з предметами, дорослий кожен раз називає їх і показує дитині. Багаторазове повторення побутових процесів по догляду за дитиною, а також організація сприймання дитиною свого оточення сприяє запам'ятовуванню дитиною вигляду предмета, а згодом і його назви.

Так, дитина ще не вміє називати предмет словом, а вже показує його дорослому, коли той запитує «Де...?» Таким чином, важливою умовою, що забезпечує мимовільне запам'ятовування і відтворення, накопичення досвіду життєдіяльності, спілкування, пізнання, виступає режим дня.

Ранній вік.

Дорослий уважно стежить за процесом наслідування дитиною його дій та слів. виправляє неправильне їх виконання, показує, як треба. Слово, яке не дається дитині у вимові, слід кілька разів повторити, спонукати дитину до правильної його вимови. Значні резерви для розвитку пам'яті містить робота з дитячою літературою. Супровід дорослим різних моментів життя дитини читанням напам'ять віршиків, проговорюванням скоромовок приводить до того, що дитина також запам'ятовує та відтворює їх. Читання казок, оповідань, супроводжуване показом ілюстрацій, сприяє розвиткові не тільки словесної, але й образної та емоційної пам'яті. Слід враховувати потребу дитини у предметній діяльності та супроводжувати прочитане зображенням відповідних дій, показуючи, як у героя літературного твору покотився м'ячик, або як він будував місток чи їхав на машині тощо.

Поступово дитину привчають до опрацювання запам'ятовуваного матеріалу за допомогою спостереження. Дорослий звертає увагу малюка: сьогодні пішов дощик, тому ми підемо до дитячого садка під парасолькою; на галявинку прилетіло багато пташок, бо туди мама розсипала хлібні крихти.

Варто подбати про те, щоб у процесі спостереження дитина навчалася встановлювати причинно-наслідкові зв'язки: на годівничку пташки прилітають тоді, коли туди покладеш корм.

Проводити спостереження потрібно і організовуючи продуктивну діяльність дітей. Наприклад, щоб намалювати яблучко, подивимось, з яких

частин воно складається, яку форму та забарвлення має. Спрямовуючи увагу малюка на різні сторони об'єктів, організовуючи діяльність дітей по їх обстеженню, коментуючи дії свої та дитини, вихователь забезпечує формування повного і точного образу пам'яті.

Таким чином, активізація сенсорно-перцептивної, а згодом і розумової активності дитини виступає найважливішою умовою мимовільного запам'ятовування. Запам'ятовуваний матеріал повинен викликати інтерес, емоції, особливо інтелектуальні почуття (здивування, задоволення від відкриття, захоплення, сумнів).

Водночас діє загальна психологічна закономірність щодо впливу емоцій на продуктивність діяльності: підвищують її тільки переживання середньої сили. Тому надмірно емоційний матеріал залишає в пам'яті дитини невиразні, аморфні образи. Включення дитини у чимдалі різноманітніші види діяльності, надання простору для її активності сприяє збереженню та використанню того, що вона запам'ятала. Засвоєвані дитиною навички побутової діяльності та самообслуговування легко руйнуються при порушеннях звичного режиму організації дитячої життєдіяльності, тому дорослий повинен забезпечити їх стабільність.

Особливу увагу в дошкільному віці (3–6 років) слід приділяти розвитку елементів довільної пам'яті. Перші з них з'являються при постановці мнемічних завдань дорослим. Спочатку це завдання «пригадай», а потім «запам'ятай».

Найлегше дитина пригадає події, назви слів, осіб, яких нещодавно сприймала: кого бачили вчора у зоопарку? хто прилітав до нас на підвіконня сьогодні вранці? Навчаючи дитину довільному відтворенню, дорослий пояснює зв'язок із моментом запам'ятовування. Так, під час сприймання матеріалу дорослий ставить завдання «подивись (послухай) уважно, бо потрібно буде згадати». Наприклад, під час прогулянки у парк вихователь спрямовує увагу дітей на роздивляння дубового листочка, ставить завдання запам'ятати, якого він кольору і форми, тому що діти будуть потім його малювати.

Високі можливості довільної пам'яті дошкільника виявляються у сюжетно-рольовій грі, тому дорослий повинен створювати всі умови для її розвитку. Під час відвідування пошти також показує і розповідає, що слід запам'ятати, щоб потім діти організували гру «У пошту».

Дидактичні впливи повинні подаватися в ігровій формі або вплітатись у гру. Поява ігор з правилами ставить перед дітьми вимогу ці правила запам'ятати та керуватися ними протягом гри. Для старших дошкільників постановка мнемічних завдань ускладнюється, вона стає більш конкретною

та варіативною: віршик треба запам'ятати напам'ять, оповідання своїми словами, щоб переказати. Дітям можна доступно пояснити, як потрібно вчити віршик напам'ять.

Найбільш ефективний спосіб запам'ятовування, коли сприймання чергується із відтворенням. Дітей слід привчати до принципу «зрозумів, тоді запам'ятай», розкривати порядок запам'ятовування значного за обсягом матеріалу, поділяючи його на частини. Доцільно порівнювати результати відтворення із зразком, спонукаючи до оцінки ровесників і самооцінки.

Основні психолого-педагогічні умови розвитку пам'яті дошкільника:

– для дітей до чотирирічного віку актуальним є створення умов для розвитку мимовільної пам'яті;

– у розвитку мимовільної пам'яті найважливішою умовою є активізація сенсорно-перцептивної та розумової активності дитини;

– для дітей 3–6 років на перший план виходить завдання формування елементів довільної пам'яті шляхом постановки перед дітьми різноманітних та все складніших мнемічних завдань.

9. Методи діагностики пам'яті дітей

Тривалий час у вітчизняній психодіагностиці замість методик діагностики мнемічних здібностей використовувалися методики діагностики різних аспектів пам'яті (їх видів), яка визначається як психічний процес, психічна функція, властивість особистості, система збереження. У дійсності на сьогодні існує, принаймні, одна методика, розроблена в руслі концепції В.Д. Шадрікова і спрямована на діагностику власне мнемічних здібностей. Це «метод розгортання мнемічної діяльності», але вона розрахована на дорослу вибірку, тоді як на діагностику власне різновидів пам'яті спрямована переважна більшість методів і методик.

Проблема діагностики пам'яті має тривалу історію і пов'язана з вивченням пам'яті в численних експериментальних дослідженнях. Кожний науковий напрямок, кожна психологічна школа зробили свій вклад у розробку проблем пам'яті, розглядаючи даний конструкт під певним кутом зору (Еббінгауз, Мюллер, Біне, Анрі, Мюнстерберг, Мейман, Штерн, Пьерон, Торндайк, Левін, Леонтьєв, Зінченко, Смирнов і ін.). Це призвело до того, що сьогодні вчені мають в своєму розпорядженні велику кількість методів вивчення пам'яті, серед яких можна виділити групу класичних методів: напруги пам'яті, утримання членів ряду, тотожності рядів (метод впізнавання), заучування, підказування, постійної кількості пред'явлень, збереження, доповнення парних думок, розповіді, опосередкованого запам'ятовування. Оскільки в психології існує безліч класифікацій видів пам'яті за різними підставами, то й

методики діагностики пам'яті можуть бути об'єднані в різні набори груп залежно від обраної дослідником підстави для класифікації видів пам'яті.

Так, можна діагностувати види пам'яті, відмінні:

- за модальністю (зорова, слухова, рухова);
- за активністю особистості (мимовільна і довільна);
- за рівнем організації пам'яті у людини (механічна і смислова пам'ять, чуттєві форми запам'ятовування і запам'ятовування вербально-логічних схем);
- за особливістю матеріалу для запам'ятовування (методики на рухову пам'ять, образну пам'ять, словесно-логічну);
- за тривалістю запам'ятовування (методики на короткочасну, довготривалу й оперативну пам'ять);
- за ступенем опосередкованості запам'ятовування матеріалу (методики на безпосереднє й опосередковане запам'ятовування).

Як матеріал для дослідження пам'яті дітей, тобто матеріал для запам'ятовування, пропонуються картинки, слова, цифри, безглузді склади і цілі оповідання. Це, знову ж таки, залежить від того, які аспекти пам'яті хоче діагностувати дослідник.